

İSMÂİLÎ DAVASINDA BİR POLİTİK SÖYLEM OLARAK MUSTÂ'LÎ-NİZÂRÎ
AYRILIĞI VE NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞU

The Mustâ'li-Nizâri Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism

İSMAİL AY

Yüksek Lisans Öğrencisi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Master's Student Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences

Department of History

e-posta /e-mail İsmaila379@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9887-9652

Atıf/©: Ay, İsmail (2023). İsmâilî Davasında Bir Politik Söylem Olarak Mustâ'li-Nizâri Ayrılığı ve Nizârilikğin Doğuşu, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 61-75

Citation/©: Ay, İsmail (2023). The Mustâ'li-Nizâri Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 61-75

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma - Research
Geliş Tarihi-Received Date : 16.03.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 01.06.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 61-75
Doi : 10.46790/erzisosbil.1266074

Notlar/Notes

Bu Çalışma "Fâtımî ve Bâtını Ekseninde Kuzey Suriye (971-1193)" Başlıklı Yüksek Lisans Tezinden İçerisinden Üretilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/İntihal**

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

İSMÂİLÎ DAVASINDA BİR POLİTİK SÖYLEM OLARAK MUSTÂ'LÎ-NİZÂRÎ AYRILIĞI VE NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞU

The Mustâ'li-Nizâri Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism

İSMAİL AY

Öz:

İslam Devletinde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunan Şiiiler ve mevcut halife silsilesine tabii kalan Sünniler arasında asırlarca süregelen mezhep kavgaları baş gösterdi. Bu süreçte Şii kolunun en güçlü mezheplerinden biri olan İsmâilîler, 909 yılına değin dikkate şayan olmayan bir yaşam sürdürdüler. 909 yılında Fatımi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Fatımilerin egemen olduğu bölgelerde İsmâilîlik açıktan yayılma gösterirken diğer bölgelerde gizlilik esaslarından taviz vermediler. İran coğrafyasının Sünni akideye bağlı Selçukluların nüfuzu altına girmesiyle birlikte İran'daki İsmâilî ağı Isfahan merkezli yarı özerk bir yapı haline büründü. Bu dönemde İsmâilî davet ile tanışan Hasan Sabbah, Halife Müstansır'ı ziyaret etmek amacıyla Kahire'ye gitmiş ve orada Müstansır'ın oğlu Nizâr'ın müstakbel imamlığını savunmuştu. Halife Müstansır'ın ölümünün ardından Cemâlî ailesinin vasiliğinde Nizâr'ın değil Mustâ'li'nin imametine tabii kalınmıştı. Bu çalışmada Mustâ'li-Nizâri ayrılığını politik bir söylem haline dönüştürerek Kahire'den ayrılan ve müstakil bir otorite olmayı başaran Hasan Sabbah ve onun yeni daveti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmâilîler, Hasan Sabbah, Nizâr, Mustâ'li.

Abstract:

In the Islamic state, St. After the death of Muhammad, Hz. Centuries-long sectarian quarrels broke out between the Shiites, who advocated that Ali should be the caliph, and the Sunnis, who were subject to the current succession of caliphs. In this process, the Ismailis, one of the strongest sects of the Shiite branch, led an unremarkable life until 909. With the establishment of the Fatimid state in 909, while Ismailism spread openly in the regions dominated by the Fatimids, they did not compromise on the principles of secrecy in other regions. As the Iranian geography came under the influence of the Sunni-affiliated Seljuks, the Ismaili network in Iran became a semi-autonomous structure based in Isfahan. During this period, Hasan Sabbah, who met with the Ismaili invitation, went to Cairo to visit the caliph Mustansir and defended the future imamate of Nizar, the son of Mustansir. After the death of Caliph Mustansir, the Jamali family had been subject to the imamate of Musta'li, not Nizar. In this study, Hasan Sabbah and his new invitation, who left Cairo and managed to become an independent authority, by transforming the separation of Musta'li-Nizari into a political discourse, are discussed.

Keywords: Ismailism, Hasan Sabbah, Nizar, Musta'li.

1. GİRİŞ

Mustâ'li-Nizâri ayrılığı, İslam Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşanmış olan Sünni-Şii ayrılığı ile benzerlikler göstermektedir. Her iki ayrışmada da taraflar mevcut halifelik makamına hak edenin değil gasp edenin oturduğunu düşünmektedir (Halm, 2020a, s. 13). Sünni öğretiyeye göre İslam Devleti'nde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yeni lideri belirlemek adına herhangi bir esas yahut kaide bulunmamaktadır (Lewis, 2021, s. 45). Şiilere göre ise Peygamber, ölmeden önce Gadir-i Hum'da Hz. Ali'yi açıkça kendisinden sonraki lider olarak tayin etmiştir (Şehristanî, 2016, s. 224; (Kummî/Nevbahtî, 2020, s. 73; Daftary, 2017, s. 76; Daftary, 2020, s. 47). Lakin bu söylem Hz. Ali'yi İslam Devleti'nin halifesi yapmak adına yeterli olmamıştır.

Peygamberin defninden sonra İslam Devleti'nin ilk halifesi Hz. Ebû Bekir seçilmiştir. Bu seçimle birlikte İslam dini içerisindeki en büyük ayrışmalardan birisi olan Sünni-Şii ayrışmasının ilk çatlakları oluşmaya başlamıştır. Şii öğretilerine göre Hz. Ali'nin makamı açıkça gasp edilmekteydi. Çünkü Hz. Ebû Bekir'den sonra sırasıyla: Hz. Ömer ve Hz. Osman halifelik makamına getirilmişti. Bu durumda İslam dünyasında Sünni tebaa ile Şii tebaa arasındaki çatlakların büyümesine neden olmaktadır. Hz. Ali ise ancak 656 yılında Hz. Osman'ın şehit edilmesi neticesinde halifelik makamına geçebilmişti ve kendisi de bu makamda çok fazla kalamamıştı (Halm, 2020a, s. 12-13).

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde birçok muhalif sesler çıkmaya başlamış özellikle Şam Valisi Muaviye, Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayarak kendi halifeliğini ilan etmiştir (Halm, 2020a, s. 12-13; Daftary, 2020, s. 49-50). Bu dönemde İslam toplumu aynı anda iki farklı halifenin yönetimi altında kaldı. Hz. Ali'nin 661 yılında öldürülmesinden sonra halifelik makamı bir asır boyunca Emeviler üzerinden sirayet ettirilecekti (Daftary, 2020, s. 52). Bu süreçte Hz. Ali'nin hakkının gasp edildiğini düşünen ve savunanlar halifelik makamının Hz. Ali'nin nesebinden devam etmesi gerektiğini öne sürerek öncelikle Hz. Ali'nin oğullarından Hasan'ın, onun ölümüyle birlikte Hüseyin'in imamlığını tanıdılar (Şehristanî, 2016, s. 227).

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra Şîa , bir din milliyetçiliği içerisine büründü (Bulut, 2016, s. 286-287). Bundan sonraki süreçte Hz. Hüseyin'in soyundan gelen imamlar silsilesine tabii kaldılar. Bu imam silsilesi içerisinde beşinci imam olan İmam Ebu Abdullah Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık' büyük bir ehemmiyet arz etmektedir (Daftary, 2017, s. 140). İmam Ca'fer es-Sâdık, nass ile imamet ilkesini Şîa'nın içerisine dâhil etmiş ve mevcut imamın ölmeden önce veliahdını seçerek kendisinden sonraki imamın kim olacağına karar verme yetkisinin olduğunu öne sürmüştür. Lakin kendisinin nass ile yapmış olduğu atama, Şîa'nın içerisindeki en büyük ayrışmalardan birine neden olmuştur. Ca'fer es-Sâdık ilk olarak en büyük ikinci oğlu İsmail'i kendisinden sonraki imam olarak tayin etmiştir (Daftary, 2017, s. 178). Daha sonrasında bazı kaynaklara göre İsmail veliahtlıktan azledilmiştir (Kummî/Nevbahtî, 2020, s. 218; Lewis, 2021, s. 53). Genel kanı ise İsmail'in mevcut imamdan önce öldüğü yönündedir (Kummî/Nevbahtî, 2020, s. 212; Halm, 2020b, s. 11; Daftary, 2020, s. 75). Bu vakıa üzerine Ca'fer es-Sâdık'ın imamet doktrini sorgulanmış ve hatta büyük oranda taraftar kaybetmesine neden olmuştur.

Ca'fer es-Sâdık 765 yılında öldükten sonra Şii ahalinin bir bölümü İsmail'in ölmediğini savunarak, onun imametine biat ederken önemli bir bölüm ise Ca'fer es-Sâdık'ın diğer oğlu Musa Kazım'ın imametine biat etmiştir. Musa Kazım'a biat edenlere İsnâşeriyye (Bulut, 2016, s. 331-332-33-334), İsmail'e biat edenlere ise İsmâilîler denilmiştir (Halm, 2020b, s. 9-10-11; Bulut, 2016, s. 304). Bundan sonraki süreçte İsmâilîler, "devrüs setr" olarak tanımlanan gizlenme dönemine girmişler ve dâilerⁱⁱ (Lewis, 2021, s. 50) aracılığı ile İsmâilî daveti yaymaya başlamışlardır. Bu devrüs setr dönemi, Ubeyddullah el-Mehdi'nin 909 yılında Kuzey Afrika'da Fatımi Devleti'ni kurduğu döneme değin devam etmiştir (Daftary, 2017, s. 157). Biz de bu çalışmamızda Fatımi Halifeliğinde yaşanan olayların da etkisiyle Nizâriiliğin doğuşu meselesini değerlendirmeye çalışacağız.

2. AYRIŞMANIN İLK AYAK SESLERİ

İsmâilî tarihinde 1094 yılına gelindiğinde büyük bir ayrışma yaşandı. Bu, dini ya da siyasi anlamda yaşanan ilk ayrışma değildi. Kezâ tüm Şîa furyası bir ayrışmanın neticesinde ortaya çıkmıştı ve zamana paralel olarak bu ayrışmalar daha çok ön planda olmaya başlamıştı. 29 Aralık 1094 tarihinde Suriye ve Mısır'ın hâkimi olan Fatımi Halifesi Müstansır (Esir, 2019, s. 383), 58 yıllık hükümdarlığının sonunda

(Halm, 2020b, s. 25) 67 yaşında vefat etti (Çelik, 2018, s. 348; Daftary, 2017, s. 376; Lewis, 2021, s. 88-89).

Şankıtî, Müstansır'ın ölümü ile beraber İsmâîliyye Şiası'nın kendi içerisindeki en ciddi hizipleşmeye kapı araladığını belirtmektedir (Eş-Şankıtî, 2016, s. 111). Bu söylemi güçlü kılan en önemli etmen ayrışma sonrasında tarafların dini ve siyasi yaşamlarını devam ettirebilmeleridir. Şia'nın ayrışmalarla dolu tarihine göz attığımız zaman genel anlamda siyasi hizipleşmeler yine Şia'nın dini varlığına nazaran devletleşme sürecinin daha geç tamamlanmasından mütevellit pek söz konusu olmamıştır. Devletleşme sürecinden önceki ayrışmalarda ise taraflar dini olarak bölünüp zamanla bir kısmın ön plana çıktığı diğer kesimin ise sönükleştiği bir süreç yaşanmıştır (Şehristanî, 2016).

Halife Müstansır'ın ölümüyle beraber fiilen ilk ayrışma net olarak gün yüzüne çıksa da bu ayrışmanın fikrî temelleri, Fatimilerin merkezi, Mısır'ın Sünni akideye mensup Selçuklulara görece zayıflamasıyla başlamıştı. Selçukluların Sünni tebaayı kendi hamilikleri altına alması neticesinde Bağdat ve civarı başta olmak üzere birçok yerde İsmâîlî davet etkisini yitirmeye başlamıştı (Çelik, 2018, s. 324; Öngül, 2018, s. 37-41; Daftary, 2017, s. 474; Cahen, 2018, s. 42). İran ve İran'ın yüksek kesimlerinde ise suyun akış yönü tam tersineydi. İran, Selçukluların merkeziydi. Lakin Selçukluların yönetiminden memnun olmayan yahut doğrudan Selçuklulara karşı sempati beslemeyen kimseler, İran'ın yüksek kesimlerinde İsmâîlî davetin güçlenmesini sağlamaktaydı. Fatimilerin Mısır'da sürekli kan kaybına uğramaları, İran İsmâîlîlerinin de güç kaybetmesine neden olabilirdi. Bundan mütevellit resmen olmasa da fikren kendi konumlarını muhafaza etmek amacıyla sözde Kahire'ye gerçekte ise İsfahan merkezli kendi dâîlerine tabiiydiler.ⁱⁱⁱ Bu durum da İran'da yarı özerk bir İsmâîlî topluluğunun olduğunun deliliydi ve onlara lazım olan ise Kahire'nin durumu göz önüne alınarak yeni bir liderdi (Daftary, 2017, s. 474).

Kaynakların aktarımına göre Kirman'dan Azerbaycan'a, İran'ın orta ve batı kesimlerinde davetten tam anlamıyla sorumlu olan kişi İbn Attaş'tı. İbn Attaş'ı önemli kılan bir diğer unsur ise Nizârî İsmâîlîlerin kurucusu, İran'da daveti güçlendirerek müstakil bir kale devleti haline getirecek olan ve yine politikada benimsemiş olduğu suikastlar ile döneme damgasını vuran Hasan Sabbah'ı davete kazandırmasıdır (Cüveynî, 2013, s. 547-548; Daftary, 2017, s. 476; Lewis, 2021, s. 74).

3. HASAN SABBAAH'IN NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞUNDAKİ YERİ

Moğolların 1256 yılında Alamut Kalesi'ni fethinden sonra Vezir Cüveynî, Alamut Kalesi'nin kütüphanesini inceleme fırsatı bulmuştu. Cüveynî, kütüphaneyi incelemeye devam ederken Hasan Sabbah'ın hayatını konu alan "Sergüzeşt-i Seyyidina" adında Farsça kaleme alınmış bir kitaba ulaştı. Bu eserin ana konusu, Hasan Sabbah'ın hayatına yönelikti (Halm, 2020b, s. 17). Esere göre Hasan Sabbah Hımyer Kabilesindedir. Ailesi Yemen'den Kufe'ye, oradan Kum'a, Kum'dan da Rey'e yerleşmiştir.^{iv} Bu hareketlilik sırasında ise Hasan, Kum'da dünyaya gelmiştir (Cüveynî, 2013, s. 546).

Hasan Sabbah, gençliğinin ilk dönemlerinde ataları gibi Şia'nın On İki İmam koluna mensuptu. Rey'de tanışmış olduğu Kahire'ye bağlı dâîlerden birisi olan Emire Zerrab, Hasan'ı düşünceleriyle etkilemiş ve inancı konusunda aklını bulandırmayı başarmıştır.^v Hasan, inancını sorgulamaya başladığı bu dönemlerde ağır bir hastalığa yakalanmış ve bu süreçte Batniliğe meyletmeye başlamıştı. Hastalığının sonunda ise o artık fikren bir Bâtini olmuştu (Cüveynî, 2013, s. 546-547; Arayancan, 2020, s. 16; Lewis, 2021, s. 74).

Hasan, daha sonraki süreçte Necm Sarraç isimli birinden Bâtnilik hakkında bilgi istemiş ve son nokta olan Bâtnilik yeminini etmişti. Bu yemini kaç yılında kabul ettiği bilinmemektedir. Lakin davetin önemli dâîlerinden Abdu'l-Melik Attaş tarafından 1072 yılında dâîlik naipliğine tayin edilmiş ve Mısır'a giderek Halife Müstansır'ı ziyaret etmesi hususunda telkin edilmiştir. Hasan, bu telkin neticesinde 1076-77 senesinde Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Mısır'a ulaşması ise 1078-79 yıllarına tekabül etmektedir. Bu ziyaret esnasında Halife Müstansır'ı görüp görmediğini bilmiyoruz. Lakin Sergüzeşt-i Seyyidina'da aktarılanlara göre 1,5 yıl Kahire'de kalmış ve bu süre zarfında hiçbir zaman halifenin huzuruna çıkamamıştır (Cüveynî, 2013, s. 548).^{vi} Bu doğal bir durumdur çünkü kendisi Kahire'ye ayak bastığında binlerce Bâtini dâîsinden farklı birisi değildi. Lakin Kahire'den ayrıldığında fikren ve fiilen artık farklı birine dönüşmeye başlayacaktı. Hasan, Kahire'de bulunduğu süre zarfında kendisinin de belirttiği üzere

“mezhebin usul ve kaidelerine” uyarak Müstansır'ın büyük oğlu ve aynı zamanda doğal veliahttı Nizâr adına davet faaliyetlerinde bulunmaktaydı (Cüveynî, 2013, s. 548; Daftary, 2017, s. 478). Lakin Kahire sarayında Hasan'ın kendince doğrusunu yaptığını düşündüğü bu faaliyetlerin desteği ile Müstansır sonrası, Nizâr'ın imametinin savunulması neticesinde oluşacak yeni düzende mevkilerini kaybetme korkusu içerisinde olan kimseler vardı. Bunların başında ordunun başında bulunan Bedrû'l-Cemâlî^{vii} gelmekteydi (El-Kalkaşendî, 2019, s. 186; Esir, 2019, s. 274; Çelik, 2018, s. 316-317-318). Bu durumda Nizâr'ın lehine yapılmakta olan davet, aynı zamanda Bedrû'l-Cemâlî'nin ve kendisinden sonra ailesinin Kahire'deki geleceğini doğrudan ilgilendireceğinden Hasan'ın Kahire'de barınmasına daha fazla izin veremezdi. Bu sebepten Hasan, Mağrip istikametine doğru yola çıkan bir gemiye zorla bindirilerek Kahire'den uzaklaştırılmıştı. Bu uzaklaştırma kararı kanaatimizce şahsi bir olaydan ziyade Bedrû'l-Cemâlî ve ailesi adına siyasi olarak elzemdi.

Normal şartlarda Mağrip'e gitmesi beklenen gemi yolculuk esnasında çıkan şiddetli fırtınadan dolayı zorunlu olarak Suriye'ye intikal etmişti. Bu vakıa neticesinde Hasan, 1081 yılında Isfahan'a ulaşmış ve oradan da sırasıyla Huzistan'a, Firrim'e ve Şehriyar Kuh'a geçiş yapmıştı (Cüveynî, 2013, s. 548-549). Faaliyetlerine Alamut bölgesinde devam eden Hasan, Damganda üç yıl kaldıktan sonra Rey'den uzak bir bölgeye intikal etmesi gerektiğini fark etmişti (Daftary, 2017, s. 478-479). Çünkü Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizam'ül-Mülk, Hasan Sabbah'ın davet faaliyetlerinden dolayı yakalanması emrini vermişti. Bundan mütevellit Hasan, Damgan sonrasında Kazvin'e geçerek Rey'den uzaklaşmış oldu (Cüveynî, 2013, s. 548-549; Daftary, 2017, s. 479).

3.1. Alamut ve Yeni Davet

Alamut Kalesi “aluh amut” kelimelerinden türetilmiş olup kartal yuvası manasına gelmektedir ve gerçekten de kartalın orada bir yuvası olduğuna inanılır (Cüveynî, 2013, s. 549; Daftary, 2017, s. 484); Barthold, 2022, s. 219). Alamut Kalesi, Tahran'ın 100 km kadar kuzeybatısında yer almaktadır. Kalenin yüksekliği 180 metre, uzunluğu ise 135 metredir. Kale, deniz seviyesinden iki bin metre yüksektedir (Hacıfazlıoğlu, 2020, s. 99-100). Alamut'a ulaşmak için öncelikle Çala Boğazı aşılmaktaydı. Daha sonra ise Şahrud Irmağı Vadisi'ne inilmekte ve ırmağın doğduğu kaynağa doğru ilerlenmekteydi. Kaynağın kuzeye ayrılan kolundan 184 metre yüksekliğindeki bir kayanın üzerine kurulmuş olan Alamut'a ulaşılmaktaydı. Kale, yapısı itibarıyla bulunmuş olduğu yükseklikten mütevellit aşırı büyük surlara ihtiyaç duymamaktaydı. Böylesine ulaşılması güç, korunması kolay, stratejik öneme sahip, müstahkem bir mevki Hasan Sabbah'ın dikkatinden kaçmamıştı (Halm, 2020b, s. 21; Daftary, 2017, s. 484). Aslında böylesine bir kaleye sahip olmak bir bakıma kendini içeriye hapsetmektir. Lakin içeriden işleri yönetecek insan gücüne ve yapıya sahipsen Alamut biçilmiş bir kaftan gibiydi. Kale o dönemde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına Mehdi^{viii} isimli bir Alevi'nin tasarrufundaydı (Cüveynî, 2013, s. 549; Daftary, 2017, s. 479).

Hasan, faaliyetlerini Alamut Kalesi'nden devam ettirebileceğine kani olunca dâîlerinin^{ix} bir bölümünü Alamut Kalesi'ne (Halm, 2020b, s. 21; Daftary, 2017, s. 479) ve civar köylerine gönderdi (Lewis, 2021, s. 80). Göndermiş olduğu bu dâîler, zamanla buldukları bölgelerde gizlilik içerisinde örgütlendiler ve bilhassa Alamut'u ele geçirmek için hazır kıldıklarından emin olduklarında Hasan'ı gizlice kaleye soktular. (4 Eylül 1090) Hasan, kalede bir müddet gizli bir kimlikle yaşayacak ve hayatının bir bölümünü öğrenerek, büyük bir bölümünü ise öğreterek geçirecek bir kimse olarak kaleye girdikten sonra kalenin içindeki çocuklara öğretmenlik yapacaktı. Kalenin yöneticisi Mehdi, ilk başlarda her şeyden habersizdi. İsmâîlilerin kaledeki varlığını öğrendiğinde ise kaleyi terk etmekten başka çaresi kalmamıştı. Çünkü Hasan, dâîleri aracılığıyla 1087 yılından itibaren Alamut ve çevresinde faaliyet göstermekteydi ve kalenin içerisinde birçok dâîsi vardı (Daftary, 2017, s. 480). Bu vakıa Mehdi'nin kale savunması hususunda başarısızlığının apaçık delilidir. Şüphesiz Alamut'un böyle bir zaafı vardı. Asla fethedilemeyeceğini düşünmek Alamut'u içeriden çökertmişti.

Hasan, Mehdi'nin kaleyi rahatça terk etmesine izin verdi ve ona kalenin karşılığı olabileceğini düşündüğü 3000 dinarlık bir senet verdi (Lewis, 2021, s. 81) ve bu senedi Damgan Valisi Muzaffer Mustafi'ye ileterek^x altınlarını alabileceğini belirtti. Mehdi belki de senedin gerçekliğine hiç inanmamıştı. Lakin senedi Muzaffere götürdüğünde altınlarının tamamını almıştı. Çünkü Muzaffer gizli bir İsmâîliydi (Halm, 2020b, s. 22; Daftary, 2017, s. 480). Alamut'un fethiyle birlikte Alamut İsmâîlileri, devletleşme sürecine girmişti (Bulut, 2016, s. 312).

Şeklen Kahire'ye bağlı olan Hasan, uzun zaman önce fikren Kahire'den ayrılmıştı. Henüz daha genç bir talebeyken Kahire'de bulunduğu bahsetmiştik. Hasan bu süre zarfında Selçukluların merkezi İran'ın kalbinden yola çıkarak Suriye üzerinden Mısır'a geçmiş ve oradaki düzene şahit olmuştu. Muhtemelen şahit oldukları karşısında mevcut Kahire düzeninin Sünni İslam'ın savunucusu Selçuklular ile mücadele edemeyeceğine kanaat getirmişti. Her iki bölgede bulunma fırsatı yakalayarak yarım asırdır İran'ın kırsal bölgelerinde Selçuklulardan rahatsız olan kimseler arasında davetini güçlendirme fırsatı bulmuştu. Selçuklular tarafından haksızlığa uğradığını düşünen yahut Selçuklular tarafından mevcut düzeni bozulan, yine İran içerisinde yıllarca süregelen ve İran geleneğini tehdit eden Türk varlığından rahatsız olan kimselerin bulunmasından mütevellit Hasan davasına rahatlıkla taraf bulabilmekteydi. Bu durumda göstermektedir ki esasında Hasan'ın rahatsızlık duyduğu yapı aynı zamanda onun güçlenmesinin en büyük kaynaklarından biriydi (Daftary, 2017, s. 483).

Alamut Kalesi'nin fethi, Hasan ve daveti adına büyük ehemmiyet arz etmekteydi. Şöyle ki kalenin fethi, Şii zümrenin hâkim olmadığı beldelerde gizlilik esasına dayalı olarak yürütülen Bâtını hareketinin açıktan yürütülmesine imkân tanımıştır. Bu minvalde Alamut, İsmâîlilerin eline geçtikten sonra öncelikle kaleye yakın sonrasında ise kale civarındaki yerleşim yerlerine açıktan davete^{xi} biat tebliği gönderildi ve bu bölgelerin uzlaşarak yahut cebren alınması adına her yol mubah kabul edildi (Cüveynî, 2013, s. 550; Lewis, 2021, s. 81). Hasan'ın hedefinde stratejik öneme sahip ,dağlık bilhassa kayalık bölgeler vardı. Ana hedef doğrultusunda doğal savunma kolaylığına sahip kayalıklar üzerine kale inşaatları başlamıştı (Daftary, 2017, s. 485). Diğer yandan davet faaliyetleri tüm hızıyla devam etmekteydi. Alamut'a yakınlığı ve stratejik öneminden dolayı Şah-rûd Nehri'nin ötesinde bulunan, Rudbar nahiyesinin can damarı olan nehir, yatağı açık hedeflerden birisi olarak belirlenmişti. Rudbar'ın ele geçirilmesi diğer bölgelere görece daha kolaydı. Çünkü bölgede İsmâîlî faaliyetlerin önüne geçebilecek siyasi bir otorite yahut askeri bir güç mevcut bulunmadığı gibi bölge ahalisinin de yerel köylü sınıfından oluşması dâîlerin faaliyetlerini kolaylaştırmaktaydı (Lewis, 2021, s. 81).

Dâîlerin bu faaliyetlerine Selçuklu cephesinden cevap gecikmemişti. Alamut bölgesi iktâ olarak Selçuklu emirlerinden Yaruntaş'a tahsis edilmişti. Buna mukabil Yaruntaş emrindeki birlikler ile sıkça Alamut bölgesine geliyor, civarda ele geçirebildiği İsmâîlîleri öldürüyor ve Alamut Kalesi'ni ara ara kuşatmaya tabii tutuyordu. Henüz kale içerisinde yeterli işeyi sağlayamayan Hasan ise kaledekilerin direncini artırmaya çalışıyordu. Artan kuşatmalar neticesinde kaledeki İsmâîlîler kaleyi terk etmeyi artık tek seçenek olarak kabul etmek zorunda oldukları bir dönemde Hasan, İmam Müstansır'dan haber geldiğini ve kaleyi terk etmemeleri hususunda kendilerini telkin ettiğini söyleyerek kalenin içinde bulunan erin maneviyatını yükseltmeyi başarmıştı (Cüveynî, 2013, s. 552-553; Daftary, 2017, s. 485). Daha sonrasında Yaruntaş'ın kuşatma esnasında eceliyle ölmesi neticesinde kuşatma kaldırıldı (Kafesoğlu, 2019, s. 142). Bu olaydan sonra Alamut Kalesi, "Beldetü'l-İkbal" olarak anılmaya başlanmıştır (Cüveynî, 2013, s. 552-553; Daftary, 2017, s. 485). Bu vakia göstermektedir ki: yeni davetin ve dâîlerinin Kahire'ye karşı net bir tavrı bulunmamaktadır. Yeni davet esasında tam anlamıyla olmasa da şeklen Kahire'ye bağlıdır.

Hasan, kuşatmanın bertaraf edilmesinden sonra önemli adamlarından Hüseyin Kâinî'yi daveti Kuhistân da örgütlemesi için görevlendirdi.^{xii} Propaganda hususunda bir hayli yetenekli bir kimse olan Hüseyin Kâinî, yeni davet adı altında bölgede önemli işlere imza atmıştı. (Cüveynî, 2013, s. 553; Kafesoğlu, 2019, s. 142). Öyle ki tarihler 1091 yılını gösterdiğinde davetin faaliyet sahasının içerisine İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Kuhistân vilayetine bağlı Kâin (kâyin),^{xiii} Tabes,^{xiv} Tûn ve Zûzen (Zevzen) şehirleri de eklenmişti. Alamut'un fethiyle birlikte süre gelen bu faaliyetler neticesinde bir yıl gibi kısa bir sürede merkezi Alamut olan ve ilk yılında en önemli silahı dini söylemleri olan bir kale, devletinin müteşekkili tamamlanmıştı (Halm, 2020b, s. 22-23; Daftary, 2017, s. 485; Brett, 2021, s. 322). Daha önce Hasan'ın Rey'den uzaklaşmak amacıyla Kazvin'e gittiğini aktarmıştık (Daftary, 2017, s. 479).

Kendisinden sonra Kazvin'de propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla önceleri Zuvara ve Ardistan'da bulunan Dihdar Bu Ali isimli bir dâî'sini görevlendirmişti. Dihdar Bu Ali bölgede hummalı bir çalışma yürütmüş ve yöre eşrafının bir bölümünü yanına çekmeyi başarmıştı. Öyle ki Kazvin'deki bu faaliyetleri neticesinde Talekan, Kuh-i Bara ve Rey şehirlerinden kimseler, davetin sesine kulak vererek Kazvin'e yerleşmişti. Dihdar Bu Ali'nin faaliyetleri Alamut İsmâîlîlerinin kaderini belirleyecekti. Daha önce Yaruntaş'ın saldırısını bertaraf eden Alamut'u bu sefer daha büyük bir tehlike

beklemekteydi. Üstelik kalenin iâşe problemi halen çözülememişti (Cüveynî, 2013, s. 553) Burada Hasan'ın iâşe problemi üzerinde zafiyet gösterdiğini söylemek yerinde olacaktır. Çünkü çok kısa bir zaman önce Alamut Kalesi Yaruntaş tarafından kuşatılmış ve kuşatmada iâşe sorunu, büyük sorunlara neden olmuştu (Kafesoğlu, 2019, s. 142). Bu durumda göstermektedir ki: Hasan, Alamut'a yönelik yeni bir saldırının olacağına pek ihtimal vermemektedir. Lakin Kuhistân bölgesinde yürütülen propagandanın sesi Selçuklu sarayından duyulmuştu.

Sultan Melikşah, tüm bu olanları sonlandırması için Emir Arslantaş'ı görevlendirmiş ve kısa zaman sonra Arslantaş'ın emrinde Rûdbâr'a doğru harekât eden ordu Cemaziyelevvel 485'te(1092) Alamut önlerine ulaşmıştı (Daftary, 2017, s. 486). Alamut'un bu saldırıyı bertaraf etmeye yetecek kadar adamı yahut yeterli erzakı bulunmamaktaydı. Kalenin toplam nüfusu en fazla 60 ila 70 kişi arasında değişiklik göstermekteydi ve bu kişilerin nitelikleri hakkında bir bilgi mevcut bulunmamaktadır (Halm, 2020b, s. 23). Arslantaş, Alamut'u kuşatma altına aldıktan kısa bir zaman sonra kalenin içinde büyük bir erzak sorunu yaşanmaya başlandı (Hacıfazlıoğlu, 2020, s. 111).

Erzak sorunu yaşanırken kuşatmanın şiddetinin pek bir ehemmiyeti bulunmadığı gibi geçen zaman Arslantaş'ın lehine gözükmekteydi. Bu şartlar altında kaleyi daha fazla muhafaza edemeyeceğine kanaat getiren Hasan, Dihdar Bu Ali'ye yardım çağrısı gönderdi. Dihdar Bu Ali, toplamda 300 kadar kişiyi savaş aletleri ve teçhizatlarıyla birlikte Alamut Kalesi'ne yardıma gönderdi. Bu 300 kişilik grup, Arslantaş'ın kuşatmasını aşarak kaleye ulaşmayı başardı (Cüveynî, 2013, s. 553; Lewis, 2021, s. 85). Bu durumda Arslantaş'ın kaleyi almak adına şiddetli bir kuşatmadan ziyade içeridekilerin teslimine yönelik bir çevreleme yaptığından söz edilebilir. Diğer yandan yöre eşrafından 300 kişilik bir grubun, düzenli bir birliğin kuşatmasını aşarak kaleye girmesi pek imkân dâhilinde gözükmemektedir. Bu yeni gelen Kazvînli grup, Alamut'a can suyu olmuştu. Lakin onlar da kendilerini kalenin içerisine hapsedmişti. Bu şartlar altında Arslantaş, kış gelene kadar Alamut'u kuşatmaya tabi tutabilirdi. Bundan mütevellit kale eşrafı ve dışarıda bekleyen Rûdbâr ahalisinden bir grup anlaşarak Eylül 1092'de Arslantaş'ın kampına gece baskını verdiler. Arslantaş, bu ani baskın karşısında bozguna uğradığını kabullendi ve kalan askerleriyle geri döndü (Cüveynî, 2013, s. 553-554; Halm, 2020b, s. 23; Kafesoğlu, 2019, s. 142; Lewis, 2021, s. 85). Bu zafer Hasan Sabbah'ın ve yeni davetinin doğrudan Selçuklu merkezinden gelen bir birliğe karşı ilk zaferiydi.

3.1.1. Bir Politik Yöntem Olarak Suikast: İlk Siyasi Hedef Vezir Nizam'ül-Mülk (Ekim 1092)

Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'ne yönelik ikinci saldırıyı da bertaraf ettikten sonra daveti çok mühim bir suikastın baş faali olarak anılmaya başlandı. Belki de onu ve davetini bu suikasttan bu denli sorumlu tutan husus kendisi tarafından bu vakıanın reddiyesine yönelik bir söyleminin mevcut bulunmamasıydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarından olan Nizam'ül-Mülk el-Hasan b. Ali b. İshak el-Tusî; Ekim 1092 yılında (Cüveynî, 2013, s. 554) içerisinde Sultan Melikşah, Sultanın hanımı Terken Hatun ve Vezir Tâc ül-Mülk'ün de olduğu bir kafile ile Bağdat'a gitmekteydi (Kafesoğlu, 2019, s. 203). Bu yolculuk esnasında Nihâvent^{xv} yakınındaki Şuhne mevkiinde Ebu Tâhir-i Eyvânî (Cüveynî, 2013, s. 554-555) isimli Deylemlî bir genç tarafından suikasta uğradı.^{xvi} Tâhir, bir arzuhal ileteceğini belirterek akşam vakti yanına yanaşmış ve kıyafetine sakladığı hançer ile veziri oracıkta öldürmüştü (Esir, 2019, s. 360; Kafesoğlu, 2019, s. 203; Sevim & Merçil, 1995, s. 131; Reşîdü'd-d'in, 2010, s. 134; Runciman, 2019, s. 99).

Suikasttan sonra kaçmaya yeltenen Tâhir, kamp alanından çıkamadan yakalanmış ve hemen orada öldürülmüştür (Esir, 2019, s. 360). Suikastı yapan el yakalanmış ve cezası verilmiş olsa da yaptırın el hususunda tartışmalar halen sürmektedir. Nizam'ül-Mülk, ömrünü devletine adanmış çok tecrübeli ve dirayetli bir devlet adamıydı. Bundan mütevellit saray içinde ve saray dışında pek çok seveni olduğu gibi onun eylemlerinden rahatsız olan kimseler de bir hayli fazlaydı.^{xvii} Bâtınilere yönelik hem fikri^{xviii} anlamda hem de son dönemlerdeki kuşatmaların ve saldırıların baş mümessili olması hasebiyle gayet tabi Bâtınilerin en tazyikli düşmanlarından birisiydi (Lewis, 2021, s. 86; Halm, 2020b, s. 24).

Suikastın Hasan Sabbah ve onun yeni davetine mâl edilmesini göz önünde bulundurarak şunları söyleyebiliriz: Nizam'ül-Mülk suikastı, İsmâîlilerin uluslararası arena ile mücadelesine politik bir yöntem olarak giriş yapmıştı. Netice itibarıyla Hasan, kendisini muhafaza eden kale devletinin içinden fikri olarak kitlelere hitap etse de devletler nezdinde ne kendisinin ne de kendisinden sonra davasını

sahiplenecek kimselerin söz sahibi olması pek mevzu bahis gözükmemektedir. Neticede yeni davetin savaş meydanlarına sürebileceği bir ordusu yoktu. Büyük şehirleri ve bu şehirleri mamur kılacak bir ticaret ağı da mevcut bulunmamaktaydı.

Hasan ve daveti tüm bunlardan yoksun bir devlet olarak var olmuşlardı ve davetlerinde sadece mevcut İsmâîlî doktrinini dini esaslarını barındırarak fikri olarak mücadele etmeye devam ettikleri takdirde Şîa'nın içerisinde daha önce ayrılan mezheplerden öteye gitmeleri beklenemezdi.^{xi} Bundan mütevellit Hasan ve yeni davetini var eden husus dini söylemleri ve davetleri olsa da bu mevcudiyetin muhatap alınması ve dikkate şayan bir tarafa bürünmesi düzenledikleri suikastlar neticesinde hâsıl olmuştu. Nizam'ül-Mülk suikastı, bu suikastların ilkinin oluşturmasına nazaran yeni davet adına tahayyülü zor denecek derecede büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Yüreklere korku salan bu vakıa, davetin suikast geleneğinde üst sınırın oluşmasını sağlamış ve bundan sonraki suikast girişimleri adına cesaret vermiştir. Hasan, meydan muharebesindeki orduları değil onları yönetenleri kendisine hedef seçmiştir.^{xx}

3.1.2. Mustâ'li-Nizâr Ayrılığın Giden Süreç ve Kahire'den Kopuş

Ekim 1092 tarihinde Nizam'ül-Mülk'ün öldürülmesinden kısa bir zaman sonra Sultan Melikşah da ölmüş (Esir, 2019, s. 364; Kafesoğlu, 2019, s. 207), Büyük Selçuklu Devleti'nde melikler arasında taht kavgaları baş göstermişti. Hasan Sabbah ve daveti adına Nizam'ül-Mülk'ün bertaraf edilmesi yeterince rahat bir harekât ortamını vaat ederken Melikşah'ın ölümü bunu kat ve kat öteye taşımıştır (Cüveynî, 2013, s. 554-556).

Hasan, davetinin gelişimi adına belki de ilk defa bu kadar rahat hareket edebilme imkânı bulmuştu. Lakin unutulmamalıdır ki: Da'vet-i Cedide, o döneme kadarki var oluş sürecini mevcut duruma boyun eğmeyerek ve zorluklara karşı behemhâl bir mücadele örneği göstererek tamamlayabilmiş, baskı ve kargaşa ortamına paralel olarak sivrilmeyi başarmıştı. İran'daki Türk varlığından daha önce bahsetmiştik. Zamanla İran geleneği içerisinde büyük bir güce ulaşan Selçuklu iktidarından rahatsız olan kimselerin mevcudiyetini doğurmuş ve Hasan da Selçuklu düşmanlığını esas merhaleleri içerisinde dâhil ederek kendisi gibi bu durumdan rahatsız olan insanlar için stratejik bir söylem olarak kullanmıştır (Daftary, 2017, s. 482-483; Brett, 2021, s. 322). Yine Fatımi Halifeliğinin 11. yüzyılın ikinci yarısında Sünnî İslam dünyası karşısında zamana paralel olarak güç kaybetmesi genel anlamda İsmâîlîlik adına bir güç kaybı manasına gelse de Da'vet-i Cedide'nin yükselişini ve kabul edilebilirliğinin önünü açmıştır. Hasan, Alamut'u 1090 yılında aldıktan sonra önemli bir eşiği geçmiş, sonraki süreçlerde ise Alamut'a yönelik saldırıları ve bu saldırıların failini bertaraf ederek erkini sağlamlaştırmayı başarmıştı. Tüm bu yaşanan gelişmeler Da'vet-i Cedide'yi tam manası ile özgür kılmamaktaydı.

Davet, fiilen bağımsız davranışlarda bulunsa da esasında fikren halen Kahire'ye bağlı olduğunu Hasan da gayet tabi bilmekteydi. Yaruntaş'ın Alamut kuşatmasında Hasan'ın dâilere Kahire'den geldiğini iddia ettiği bir mesajı bildirmesi neticesinde dâilerin insanüstü bir dirayet göstermesi bunun en büyük delilidir (Cüveynî, 2013, s. 552-553; Daftary, 2017, s. 485). Hasan bu durumu manen değiştirebilecek bir kudretten doğal olarak yoksundu. Çünkü kendisi devrinin imamı değildi ve hiçbir zaman da olamayacaktı. O yüzden Hasan'ın ihtiyacı dini bir söylemden daha ziyade politik bir söylemdi ve bu Hasan'ın kontrolünün dışında Kahire'ye bağlıydı. Lakin bu durum değişmek üzereydi.

İlk olarak 1094 yılında kalem ve kılıç veziri olarak addedilen Fatımilerin ilk tam yetkili veziri Bedrû'l-Cemâlî vefat etmişti. Lakin onun yerini dolduracak olan veliahtı 1084 yılında Halife Müstansır'ın tasdiğiyle oğlu Efdal olarak kabul edilmişti (Esir, 2019:383; Çelik, 2018, s. 318-321-348; Daftary, 2017, s. 333). Bu durumda vezirin kim olacağına yönelik herhangi bir tartışma ortamı mevcut olmadığı gibi bu veliaht atamasıyla birlikte Kahire'de irsî bir vezaret makamı oluşmuştu. Daha sonraki süreçte ise Bedrû'l-Cemâlî'nin ölümünden kısa bir zaman sonra 29 Aralık 1094^{xxi} tarihinde Mısır ve Suriye'nin hâkimi olan on sekizinci İmam/Halife Müstansır Billâh 67 yaşında vefat etti (Esir, 2019, s. 383).

Normal şartlarda Müstansır'dan sonra yeni halife/imam en büyük oğul olan Nizâr olmalıydı. Çünkü İsmâîlîlikte imamet babadan en büyük oğula geçmesi gayet tabi kabul edilmekteydi. Hatta Müstansır, ölmeden önce Nizâr'ı veliaht olarak tayin ettiğini belirtmiş^{xxii} ve resmi bir veliaht atama töreninin yapılmasını istemişti. Lakin Müstansır bir bakıma Bedrû'l-Cemâlî'nin vesayeti altında olduğundan ve Bedrû'l-Cemâlî'nin böyle bir törene rıza göstermemesi, törenin sürekli ertelenmesine ve neticede

gerçekleşmemesine neden olmuştu (Çelik, 2018, s. 349). Bu töreninin gerçekleşmemesi Nizâr'ın veliaht olarak meşruiyetinin büyük bir bölümünü kaybettiğinin deliliydi. Netice itibarı ile döneminin imamı kendisinden sonra halife/imam olacak veliaht adayını törenle halkına duyurmamışsa bu onun halef seçiminde halen net bir karara varamadığının tebaa nezdinde en büyük delillerinden biriydi.

Bedrû'l-Cemâlî'nin ve oğlu Efdal'ın, Nizâr'ı istememesi için birçok sebep bulunmaktaydı. İlk olarak Nizâr en büyük oğul olarak tecrübeliydi ve kardeşlerine nazaran yaşı da dikkate alınarak saray içerisinde doğal veliaht olması hasebiyle daha nüfuzluydu. Bu durumda onun Cemâlî ailesi tarafından vesayet altına alınmasını zorlaştırabilirdi. Diğer yandan Nizâr, Müstansır'ın hilafeti döneminde Efdal ile karşı karşıya gelecek durumlar yaşamıştı ve taraflar arasında süre gelen bir hasımlık olduğundan da söz edilir (Esir, 2019, s. 384). Bu nedenlerden çok daha önemlisi ise Nizâr'ın halife seçilmesi durumunda Efdal'ın irsî vezirliği son bulacaktı. Çünkü Nizâr vezirlik makamına Berberi İbn Masâl'ı atamayacağını düşünüyordu. Efdal tüm bu sebepleri göz önünde bulundurarak Nizâr'ın veliahtlığına karşı çıkmış ve Müstansır'ın ölümünden hemen sonra Nizâr'ın en küçük kardeşi ve kendisinin kayınbiraderi (Brett, 2021, s. 323) olan Ebû'l-Kâsım Ahmed'i yeni halife/imam ilan etti (Esir, 2019, s. 384).

Ebû'l-Kâsım Ahmed ,Mustâ lî Billâh, “Allah tarafından yükseltilmiş” lakabıyla tahta oturtuldu (Brett, 2021, s. 323). Efdal bu sayede hem kendisinin hem de ailesinin yerini garanti altına almış oldu. Lakin tüm bu yaşanan gelişmelerden diğer veliaht adaylarının haberi yoktu ve Nizâr halen kendisini doğal veliaht olarak kabul etmekteydi. Efdal, Mustâ'li'yi tahta oturtuktan sonra diğer veliaht adaylarını biat etmesi için taht odasına çağırdı. Lakin küçük kardeşlerini halife kıyafetleri içerisinde gören diğer veliaht adayları bu durumdan doğal olarak rahatsız oldular.

Nizâr, hemen orada kardeşinin halifeliğine karşı çıkarak babasının kendisini veliaht tayin ettiğini ve bu veliaht tayininin belgesinin kendisinde mevcut olduğunu dile getirdi. Lakin bu söylemlerin Efdal nezdinde hiçbir kıymeti yoktu. Bunun üzerine Nizâr kardeşinin halifeliğini tanımadı ve Kahire'de daha fazla barınamayacağını düşünerek İskenderiye'ye kaçtı. Zaten kısa bir müddet sonra haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Efdal biat etmeyen diğer iki kardeşi hapsetmişti. Bu konu hususunda bu iki kardeşin dikkate değer vakıaları olmamıştır. Onlar kısa bir müddet sonra sindirilmiş ve Mustâ'li'ye biat etmişlerdir (Çelik, 2018, s. 350). Burada Efdal'ı rahatsız eden durum: Nizâr'ın biat etmemesi ve halen halifelik adına tehdit oluşturmaya çalışmasıydı. Bundan mütevellit Efdal ilk iş olarak yakalanmasını elzem gördüğü Nizâr'ın peşine düşti.

Nizâr, İskenderiye'ye gittikten sonra Kahire'deki gibi açık bir muhalefetle karşılaşmamıştı. Bilakis Fatîmi tebaası nezdinde doğal veliaht konumunda bulunmasından mütevellit İskenderiye valisi Eftekin et-Türki'nin desteği ile yanına birçok destekçi toplamış ve el-Mustafâ li-Dînillâh “Allah'ın dini için seçilmiş olan” lakabıyla kendisini halife ilan etmişti (Brett, 2021, s. 323). Efdal, tüm bu olanlara daha fazla izin veremezdi ve Nizâr'ı İskenderiye'den başka bir yere gitmeden yakalamalıydı. Çünkü Nizâr bertaraf edilmezse Mustâ'li'nin hilafeti ve buna bağlı olarak Efdal'ın vezareti daima tehdit altında olacaktı. Bundan mütevellit Efdal, İskenderiye'yi çetin bir kuşatmaya tabi tutarak Nizâr'ın teslim olmasını sağladı. Nizâr ve Eftekin et-Türki yakalanarak öldürüldü (Esir, 2019, s. 384). İbn Masâl ise Kuzey Afrika'ya kaçmayı başardı (Brett, 2021, s. 324).

Nizâr'ın öldürülmesiyle birlikte Efdal vezaretini Mustâ'li ise Efdal'ın vesayeti altında halifeliğini garanti altına almıştı. Biz daha önce Selçuklu yönetimi altındaki İran İsmâilîlerinin doğrudan Kahire'den değil de yarı özerk bir örgütlenme halinde olduklarını vurgulamıştık. Bizim bu söylemlerimizi destekleyen deliller Nizâr'ın öldürülmesiyle birlikte daha net bir biçimde aşikâr olacaktı. Doğrudan Kahire ekseninde yahut etkisinde örgütlenen Mısır, Suriye'nin büyük bir bölümü, Yemen ve Batı Hindistan'daki İsmâilîler Mustâ'li'nin imametine doğrudan biat ettiler (Daftary, 2017, s. 33). Bunun ana nedeni bölgesel İsmâilîliği egemenliği ve emirlerin doğrudan Kahire'den alınmasıydı. Yine Kahire'den bir emir gelmişti ve bunu sorgulasalar dahi muhalefet edecek alternatif bir çözüm ileri sürerek Kahire'ye sırt çeviremezlerdi. Çünkü bunun altyapısı mevcut bulunmaktaydı. Selçukluların hâkimiyetinde olan bölgelerde ise durum tam tersineydi.

11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kahire'nin siyasi olarak Selçuklulara görece güç kaybetmesi (Lewis, 2021, s. 64) İran, Irak ve Suriye'nin hatırı sayılı bir bölümündeki İsmâilîlerin tutumunu

değiştirmişti. Normal şartlarda emirleri doğrudan merkezden alan bu bölgelerdeki İsmâîliler, artan Selçuklu baskısından dolayı zamanla olaylar karşısında ani çözümler üretmek zorunda kalmış olmalıydılar. Bundan mütevellit zaman içerisinde merkezden gelen emirlerin önemi azalmış ve bu durumda kendi kendilerini yönetebilme yetilerini kazanmalarını sağlamıştı. Yine bu durum doğal olarak yarı özerk bir yönetim biçiminin tezahürünü doğurmuş ve Kahire ile aradaki bağların zayıflamasına neden olmuştu (Daftary, 2017, s. 474).

Nizâr'ın veliahtlığının tanınmaması ve bu bölgelerdeki İsmâîlilere göre hakkının gasp edilmesi ise bu bağların tamamen kopmasına neden olacaktı. Normal şartlar altında Hasan Sabbah'ın İran'da böyle bir devrimi yapabilme olanaklarından yoksun olduğunu daha önce aktarmıştık. Lakin yaşanan taht kavgası ve Nizâr'ın imametinin tanınmaması Hasan'ı hem eylemlerinde hem de söylemlerinde tamamen özgür kılmıştı. Hasan da krizleri kendi lehine sonuçlandırmakta usta bir kimse olarak Nizâr'ın hilafetini savunmaya devam edecek ve Nizâr'ı destekleyen İsmâîlileri yanına çekmek adına bu durumu politik bir söylem olarak kullanacaktı.

Hasan, her ne kadar Nizâr'ın imametini savunmuş olsa da Nizâr'ın bertaraf edilmesi ve Mustâ'î'nin imamete geçmesi Da'vet-i Cedide'nin lehine sonuçlanmış, bu vakıanın tezahürü ile birlikte yeni davet varlığını meşru bir zemine oturtmayı başarmıştı. Yine Hasan'ın ve Alamut'a bağlı İsmâîlilerin Nizâr'ı politik bir söylem olarak kullandıklarının delili olarak, Hasan'ın Nizârdan başka bir imamdan söz etmemesi ve 1161 yılına değin Alamut'taki paralarda Nizâr'ın isminin bulunması esasında Nizâr'ın gaybetinin^{xxiii} en kayda değer delilleriydi. İmamın devrî's setr döneminde olduğunu savunarak onun hüccetliğini yapan Hasan, Nizâr'ın imametini savunan İsmâîlilerin büyük bir bölümünü kendi yönetimi altında toplamayı başarmıştı (Daftary, 2017, s. 495-496; Daftary, 2020, s. 170). Bu vakıanın tezahürü ile birlikte Nizâr'ın imametini savunanlara Nizâriler yahut Nizârî İsmâîlileri denilmiştir (Bulut, 2016, s. 311-312; Brockelman, 1964, s. 167).

4. SONUÇ

Mustâ'î-Nizârî ayrılığı ile birlikte İsmâîlî davetin içerisindeki en büyük ayrışmalardan birisi yaşandı. Bu ayrışmanın temel esasları Şîa'nın ayrılıkçı ve eklektik bünyesine uyum sağladığı için diğer Şîa furyaları gibi Da'vet'i Cedide de taraftar toplamakta güçlük çekmedi. Burada dikkate şayan bir husus olarak Hasan Sabbah ve davetini, Şîa'nın içerisindeki ayrışmalardan ayrıştıran husus varlıklarını sadece dini bir otorite olarak değil aynı zamanda davetlerine devlet hüviyeti kazandırarak tehditkâr bir otorite olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Hasan Sabbah'ın bir sorun olarak gördüğü Cemâli ailesi ve Selçuklular onun ve yeni davetinin en büyük tetikleyici unsuru olmuşlardır. İsmâîlî davetin yarım asrı aşkın müddet İran içerisinde yarı özerk bir yönetim anlayışı sergilemesi Kahire ile olan bağları zayıflatmış ve Nizâr'ın halifeliğinin asaleten yok sayılması Hasan'ı vekâleten Nizâr'ın hücceti olmaya itmiştir. Kahire'nin halife seçimindeki tutumu ve bu tutuma nispeten İran'daki İsmâîlî ağının kadim İsmâîlî geleneklerine bağlı kalarak en büyük oğul Nizâr'ın imametini desteklemesi neticesinde doğan ayrılıkçı tutumları Hasan Sabbah gayet iyi değerlendirmiş ve Nizâr'ın imametini kendi daveti adına bir politik söylem olarak kullanmıştır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ARAYANCAN, A. A. (2020). *Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ, (2014). *Merâsidü'l-İttlâ' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ': Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*, C. I, (Çev.) GÖKBÖRÜ, H. İ., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAĞDÂDÎ, (2019). *Merâsidü'l-İttlâ' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ': Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*, C. II, (Çev.) GÖKBÖRÜ, H. İ., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BARTHOLD, V. V. (2022). *İran Tarihî Coğrafyası*, (Çev.) ALKAÇ, Ö., Selenge Yayınevi, İstanbul.
- BRETT, M. (2021). *Fâtımî İmparatorluğu Orta Doğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, (Çev.) YÜCEL, F., Kronik Yayınları, İstanbul.
- BROCKELMAN, C. (1964). *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (Çev.) ÇAĞATAY, N., Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- BULUT, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*, Dib Yayınları, Ankara.
- CAHEN, C. (2018). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (Çev.) DAŞ, M., Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- CÜVEYNÎ, A. A. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev.) ÖZTÜRK, M., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, A. (2018). *Fâtımiler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- DAFTARY, F. (2017a). *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, (Çev.) FETHİ, A., Alfa Tarih, İstanbul.
- DAFTARY, F. (2020b). *Şii İslam Tarihi*, (Çev.) FETHİ, A., Alfa Tarih, İstanbul.
- HACİFAZLIOĞLU, E. (2020). *Geçmişten Günümüze Haşhaşi Tarikatı*, Altınordu Yayınevi, Ankara.
- HALM, H. (2020a). *Şiiler*, (Çev.) MERTEK, M., Runik Kitap, İstanbul.
- HALM, H. (2020b). *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, (Çev.) DİRİM, A., Runik Kitap, İstanbul.
- İBN HAVKAL. (2021), *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Çev. ŞEŞEN, R., Yeditepe yayınevi, İstanbul.
- İBN KESİR. *Büyük İslâm Tarihi El Bidâye Ve'n-Nihâye*, C. 12, (Çev.) KESKİN, M., Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'L ESİR. (2019). *El-Kâmil Fi't Târih*, C.8, (Çev.) ÖZAYDIN, A., Ravza Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'T TIKTAKA. (2016). *El- Fahrî*, (Çev.) ŞEŞEN, R., Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ. (2019). *Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KALKAŞENDÎ. (2019). *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, (Çev.) ŞEŞEN, R., Yeditepe yayınevi, İstanbul.
- KUMMÎ/NEVBAHTÎ. (2020). *Kitâbu'l- Makâlât ve'l- Fırak Fıraku's-Şîa*. (Çev.) ONAT, H., HİZMETLİ, S., KUTLU, S., ŞİMŞEK, R., Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- LAPIDUS, I. M. (2005), *İslam Toplulukları Tarihi C.1:Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla*, (Çev.) AKAY, Y., İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEWİS, B. (2021). *Haşhaşiler İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, (Çev.) SARIZÖZEN, K., Kapı Yayınları, İstanbul.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK. (2018). *Siyâset-Nâme*, (Çev.) KÖYMEN, M. A., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara.
- ÖNGÜL, A. (2018). *Büyük Selçuklular*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul.

- REŞİDÜ'D-D'İN FAZLULLAH. (2010). *Cami 'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti*, (Çev.) GÖKSU, E., GÜNEŞ, H. H., Selenge Yayınları, İstanbul.
- RUNCİMAN, S. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.II, (Çev.) İŞILTAN, F., Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara.
- SEVİM, A., MERÇİL, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞANKİTİ, M. M. (2016). *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, (Çev.) ÇAKMAK, İ., Mana Yayınları, İstanbul.
- ŞEHRİSTANÎ. (2016). *Milel ve Nihal İslam Kelâmı ve Mezhepleri*, (Çev.) ÖZ, M., Litera Yayıncılık, İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

The main purpose of the study is the separation of the Musta'lî-Nizari separation, which is one of the biggest divisions in the Ismaili da'is, from the Fatimid state based in Cairo, again under the leadership of Hasan Sabbah, of the dais in the Iranian region, put forward by Hasan Sabbah, an Ismaili dai. In this context, the study started to be formed on the basis of the Sunni-Shiite division, which is one of the biggest sectarian divisions in the Islamic state, in order to better understand the divisions in the Ismaili dawah. The main causes of the Sunni-Shiite schism have been dealt with in a cause-effect relationship without disturbing the main focus of the study, and the birth and principles of the Ismaili dawah, one of the largest branches of the Shiite sect, have been mentioned. In the later process, it was determined that the life based on the principle of secrecy in the Ismaili invitation was changed based on the regions it dominated with the establishment of the Fatimid state in 909. Again, with the establishment of the Fatimid state, there are findings that the Ismaili da'wa has a two-way invitation activity in itself and the principles determining the two directions have been separated into regions where Fatimids dominate and try to be involved. The regions that are trying to be involved are largely under the dominance of authorities affiliated with the Sunni creed. With the settlement of the Seljuks, one of these authorities, in the Iranian geography from the middle of the 11th century, it was determined that the Ismaili subjects in Iran were withdrawn from there to the mountainous areas and the connection of the invitation with the center of Cairo weakened. The Ismailis in Iran, who were largely cut off from Cairo, re-formed their organization under the leadership of Ibn Attaş, and this new restructuring led to the formation of a semi-autonomous Ismaili network in Iran. Hasan Sabbah, who is thought to have been born in the middle of the 11th century, was introduced to the Ismaili invitation and was appointed as the regent of the dai by the order of Ibn Attaş. Hasan Sabbah, like many Ismaili da'is, went to Cairo to complete his education and defended the future imamate of Nizar, the eldest son of Fatimid caliph Mustansir. Being the eldest son, Nizar was more influential and relatively difficult to control than his other siblings. The Jamali family was most affected by the fact that Nizar was the caliph in the future. Bedrül-Cemali was given a power that was difficult to reach by Mustansir. During the Nizar's caliphate, the balances could change and the Jamali family could lose power. In this context, Bedrül-Cemali removed Hasan Sabbah from Cairo in order to put an end to the propaganda he was making on behalf of the Nizar. After Hasan was removed from Cairo, he continued his activities in Iran and formed a new structuring until 1090. When Nizam'ül-Mülk, the vizier of the Great Seljuk state, gave the order to capture Hasan, Hasan and his da'is managed to secure themselves against the Seljuk threat by seizing the fortified Alamut Castle. Hasan called the invitation he tried to spread in Iran "da'vet-i cedide" and made Alamut the center of the invitation. Two years after the name of this new invitation was settled in Alamut (1092), it was mentioned as the activity of the Nizam'ül-Mulk assassination, and the assassinations became the most frightening feature of the new invitation in the following period. With the death of Fatimid caliph Mustansir in 1094, Bedrül-Cemali's son Efdal, who was in the office of vizier, without losing time, enthroned Nizar's younger brother and his brother-in-law, Mustâ'lî, as the new caliph of the Fatimid state. . While the regions under the domination of the Fatimid state accepted this election there, Hasan completely objected to this decision and defended the caliphate of the Nizar. Under normal circumstances, Hasan could not control his new invitation as he wanted. Even though it was relatively weak until 1094, it did not break its ties with Cairo. However, with the Nizar's murder, he found a valid reason to manipulate his dais, and by asserting the Nizar's caliphate, he allowed the new dais to grow. By defending the caliphate of Nizar as a political discourse, Hasan succeeded in placing the foundations of his own independent state on a legitimate ground in the eyes of the Ismaili dais.

SONNOTLAR

ⁱ On iki İmamcılar, altıncı imam olarak kabul ederken İsmâîlîler Ca'fer es-Sâdık'ı beşinci imam olarak kabul etmektedirler. Biz İsmâîlîler üzerinde devam edeceğimizden beşinci imam olarak naklettik (Daftary, 2017, s. 140).

ⁱⁱ Dâî; davet eden, daveti yayan manalarına gelmektedir (Lewis, 2021, s. 50).

ⁱⁱⁱ Bernard Lewis, İran'daki İsmâîlî topluluğunun Müstansır'ın ölümüne değin "Şeklen" Kahire'ye bağlı olduğunu aktarmaktadır (Lewis, 2021, s. 89).

^{iv} Bernard Lewis, Hasan Sabbah'ın Kum'da dünyaya geldiğini kaleme almıştır (Lewis, 2021, s. 72). Bağdâdî'de Hımyer'in bir kabile adı olduğunu belirtir ve bu kabilenin San'â'nın batısında yerleştiğini aktarır (Bağdâdî, 2014, s. 471). İbnü't Tıktaka, Hasan Sabbah'ın aslen Mervli olduğunu aktarmaktadır. Lakin onun ailesi ya da nesebi hakkında bir bilgi vermemektedir (Tıktaka, 2016, s. 212). Heinz Halm'da ,Hasan Sabbah'ın Rey'de dünyaya geldiğini aktarmaktadır (Halm, 2020b, s. 17).

^v Daftary, Hasan'ı fikren etkileyen dâînin ismini Amira Darrab olarak vermektedir (Daftary, 2017, s. 476).

^{vi} Cüveynî'nin aksine (Cüveynî, 2013, s. 548). İbül Esir, Hasan Sabbah'ın Halife Müstansır ile görüştüğünü belirtir ve ayrıntı olarak Hasan Sabbah'ın senden sonra kime biat edelim? Sorusuna Müstansır'ın, Nizâr cevabını verdiğini aktarmıştır (Esir, 2019, s. 384). Heinz Halm, Hasan Sabbah'ın 17 ay Kahire'de kaldığını belirtirken (Halm, 2020b, s. 19) Bernard Lewis üç yıl kaldığını belirtmiştir (Lewis, 2021, s. 76). İbn Kesîr, Hasan'ın Mısır'a ilim tahsil etmek için gittiğini belirtmiştir (Kesîr, s. 310).

^{vii} Bedrül Cemâlî, Ermeni asıllıdır ve dönemin Akka valisidir. Halife Müstansır kendisini 1074 yılında istikrarı sağlaması için Kahire'ye davet etmiş ve ona "es-seyyidü'l-ecell emîrül-cüyüş" lakabını vermiştir (Esir, 2019, s. 274).

^{viii} Daftary, Mehdi'nin Taberistan'ın Alii emirlerinden, Hazar bölgesinde ayrı Zeydi cemaati Nasiriyye'yi kuran ve daha çok en-Nasır-Lihak unvanıyla tanınan Zeydi imam Hasan b. Ali el-Utruş'un torunlarından olduğunu aktarmıştır (Daftary, 2017, s. 479).

^{ix} Daftary, bu dâîlerin bölgeye intikalini 1087 yılı olarak verir ve bu dâîlerden bazılarının isimleri şunlardır: İsmail Kazvini, Muhammed Cemal Razi ve Kiya Ebu'l-Kasım Laricani'dir (Daftary, 2017, s. 479).

^x Modern dönemde senet olarak adlandırılan bu belge, Cüveynî tarafından mektup olarak addedilmektedir ve yine Cüveynî'nin aktarımına göre mektubun içeriği şu şekildedir: "Reis -Allah onu korusun- Alamut'un bedeli olarak 3 bin dinar altını Alevî-yi Mehdi'ye ödesin. "Selam peygamberlerin en seçkinine ve onun evlâdına olsun." "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir." (Cüveynî, 2013, s. 550)

^{xi} Hasan, davetine "yeni davet" (Da'vet-i Cedide) ismini vermişti ve davetine bir takım yenilikler getirmişti (Cüveynî, 2013, s. 550; Lewis, 2021, s. 81; Daftary, 2017, s. 484-485). Davetin başlangıcı dört fasılla gerçekleşmiştir. Bu fasıllar bilgi almak için Bkz. (Şehristanî, 2016, s. 271-272-273-274).

^{xii} Daftary, bölgede büyük bir Selçuklu baskısından söz etmektedir (Daftary, 2017, s. 485). Bernard Lewis, Kuhistân'daki propagandanın başarılı olmasını büyük önemde bölge halkının Selçuklu yönetimi altında ezilmesine bağlamaktadır. Öyle ki bir Selçuklu komutanı, bölge eşrafından birinin kızıyla zorla evlenmek istemiş ve kızın babası da çözüm olarak İsmâîlîlere sığınmıştır. Bu neticenin hâsıl olmasıyla beraber bölgede Selçuklular zalim, İsmâîlîler ise kurtarıcı rolüne bürünmeye başlamışlardır. Bölgede sadece propaganda esasına dayalı bir İsmâîlî-Selçuklu mücadelesinden bahsetmek doğru olmaz. Esasında bölge, milliyetçilik esasına dayalı olarak toplu bir kalkışmaya zaten hazır bir vaziyet içerisindeydi. Hasan Sabbah'ın göndermiş olduğu dâîler de bu örgütlenmeyi tamamlamışlar ve bölgede hâkimiyeti ele geçirmişlerdir (Lewis, 2021, s. 83).

^{xiii} İbn Havkal'a göre bölgenin merkez şehri Kâyin'dir. Kâyin; evleri kerpiçten, kalesi hendeği ve camisi olan bir şehirdir. Kâyin Emir'inin sarayı kalenin içindedir. Yine Kâyin; bostanları az, köyleri dağınık, soğuk bir nahiye olarak geçmektedir (Havkal, 2021, s. 338-346).

^{xiv} İbn Havkal'a göre Tabes, Tabeseyn olarak geçmektedir. Kâyin' den küçük ve sıcak iklimli bir şehirdir. Verimlilik açısından Kâyin'e kıyasla daha iyi bir durumdadır ve kalesi bulunmamaktadır. Tabes'e, Tabes-Mesî de denir. Yine Tabes'in yakınlarında Kayin, Zevzen, Hur, Havseb şehirlerinin bulunduğunu da aktarmaktadır. Aralarındaki mesafe ise Kâyin'den Zevzen'e 3 konak (bir konak ortalama 25 kilometre), Tabes-i Mesinan'a 2 gün, Hur'a 1 gündür. Hur'dan, Havseb'e 2 fersah (1 fersah 3 mil olarak geçmektedir), Kâyin'den, Tabeseyn'e 3

konaktır (Havkal, 2021, s. 12-338-346). Bağdâdî, Tabes şehrinin Kuhistan'ın kasabalarından olduğunu belirtmiştir ve Tabes'in, Tabesü'l-'Unnâb ve Tabesü't-Temer adında iki belden oluştuğunu aktarır (Bağdâdî, 2019, s. 372).

^{xv} Reşîdü'd-d'in, suikastın burada yapıldığını aktarmaktadır (Reşîdü'd-d'in, 2010, s. 134).

^{xvi} Cüveynî, suikastın tarihini 16 Ekim Cuma gecesi olarak aktarmaktadır (Cüveynî, 2013, s. 554). İbnü'l-Esir, bu tarihi 14 Ekim olarak aktarmaktadır (Esir, 2019, s. 360). Kafesoğlu, bu tarihin 15 Ekim olduğunu belirtmektedir (Kafesoğlu, 2019, s. 203). Daftary, bu tarihi 14 Ekim olarak vermektedir (Daftary, 2017, s. 486).

^{xvii} Nizam'ül-Mülk; son yıllarında Sultan Melikşah, Sultanın hanımı Terken Hatun ve devletin önde gelen bazı adamlarıyla tezatlıklar yaşamıştı. Suikastın esas faili Bâtıniler olarak kabul edilse de saray içi bir komplo olma ihtimali de çoğu kaynakta hatırı sayılır bir şekilde yer edinmiştir (Esir, 2019, s. 360-361; (Reşîdü'd-d'in, 2010, s. 133-134; Sevim & Merçil, 1995, s. 126-127-128-129-130-131; Kafesoğlu, 2019, s. 203-204-205; Daftary, 2017, s. 487).

^{xviii} Nizam'ül-Mülk, kaleme almış olduğu Siyasetname adlı eserin içerisinde farklı farklı fasıllarda Bâtinilere ve onların zararlı davranışlarına değinmiştir. Bilhassa 47. Fasil doğrudan Bâtiniler üzerinedir (Nizâmü'l-mülk, 2018).

^{xix} Şia'nın mezhepleri hakkında bilgi almak için bkz. (Şehristanî, 2016).

^{xx} Suikastı gerçekleştiren fedailer ve suikast listesi hakkında detaylı bilgi almak için bkz. (Halm, 2020b, s. 31-32-33-34).

^{xxi} El-Kalkaşendî ölüm tarihi olarak Ocak 1095 tarihini vermektedir. Tarihlerin birbirine yakınlığı hasebiyle ufak bir yanlış aktarım olduğunu söylemek yerinde olacaktır (El-Kalkaşendî, 2019, s. 192). Daftary, ölüm tarihini sadece 1094 olarak vermektedir (Daftary, 2017, s. 491). Brett, ölüm tarihi olarak gün ve ay belirtmeyerek sadece 1094 olarak aktarmıştır (Brett, 2021, s. 323).

^{xxii} Bu husus konusunda kaynaklar itilafa düşmektedir. İbnü'l-Esir, Nizâr'ın veliaht tayin edildiğini açıkça aktarmıştır (Esir, 2019, s. 384). Cüveynî, bu olayı daha az güvenilir şekilde anlatır ve ona göre Müstansır'ın önce Nizâr'ı veliaht seçtiğini lakin daha sonra bu seçiminden pişman olarak Ebu'l-Kasım Ahmed'i, El-Mustâ'li Billah lakabıyla veliaht tayin ettiğini aktarır. Cüveynî'yi bu vakıa 'da güvenilmez kılan husus bununla da sınırlı değildir. Vakıanın başında Müstansır'ın iki oğlu olduğunu aktarır ki bu yanlıştır. Müstansır, öldüğünde hayatta olan dört oğlu bulunmaktadır (Cüveynî, 2013, s. 542). Kıyaslamak için Bkz. (Çelik, 2018, s. 349). Brett, Nizâr için Müstansır'ın belirlediği veliaht demektedir (Brett, 2021, s. 323).

^{xxiii} Bu durum, devrin imamının kendi devrini kayıp olarak tamamlayacağı anlamına gelir (Lapidus, 2005, s. 180).